

О. Скляренко, О. Скляренко. Типологічна ономастика. [Монографія]: у 5 книгах. Книга друга: Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі. Одеса, 2013, 408 с.

Типологічний аспект досліджень ономастичних систем має вагоме значення для теоретичної ономастики; при ймовірнісній перевірці матеріалу — для історичної ономастики; при виробленні принципів номінації — для прикладної ономастики. Саме такий (типологічний) аспект ономастичних досліджень базується на спільності психології людей певної епохи та культури, внаслідок чого на територіях, які займає різномовне населення, в певних умовах можуть з'являтися однотипні (з аналогічною семантичною структурою та словотвірним оформленням) топоніми. І саме типологічний підхід передбачає показ подібних ономастичних явищ у близькоспоріднених мовах для їхньої топонімічної класифікації. Виявлення та зіставлення подібних лінгвальних та екстралінгвальних категорій у топонімах однієї й тієї ж або різних мов дає матеріал для визначення їхнього місця в ономастичній системі, класифікації, встановлення універсалій і т. ін.

І з цього погляду приємно відзначити, що типологічна ономастика збагатилася ще кількома вагомими працями, авторами яких є українські ономасти з Одеси — Олексій та Ольга Скляренки. Ще у 2012 році вони започаткували серію із п'яти книг, присвячених ключовим проблемам типологічної ономастики. Так, у заданому 2012 році побачила світ перша книга під назвою „Типологічна ономастика. Лексико-семантичні особливості онімного простору” (Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика. [Монографія]. У 5 кн. Книга перша: Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса: Астропринт, 2012).

У ній автори сформулювали концепцію „зіставно-типологічного етапу”, суть якої полягає у розгляді явищ однієї мови через проведення аналогій із подібними явищами інших мов. Тут приємно вражає великий фактичний матеріал топонімів, залучений до порівняльно-типологічного аналізу. Це географічні назви щонайменше 12 країн, які охоплюють слов'янські, германські та романські мови. Книга не могла бути не поміченою в наукових ономастичних колах. Так, російська дослідниця М. Рут у журналі „Вопросы ономастики” опублікувала рецензію під назвою „На пути к типологической ономастике” (2013, № 1 (14), с. 162–165), в якій досить розлого й фахово проаналізувала універсальні принципи та моделі пропріальної номінації, які автори першої книги побудували на матеріалі топонімії України та США.

Предметом нашої розмови є 2 книга названих авторів „Типологічна ономастика. Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі” (Одеса: Астропринт, 2013, 408 с.). Загалом, як зазначають самі автори, в цій книзі вони порушують важливі проблеми „визначення сутності пропріальних та апелятивних лексем, особливостей структурно-словотвірного складу та групування топонімів (ойконімів) в ономастиці України та США (й мов інших країн)”. Крім само словотвірного, у роботі присутній ще й соціально-функційний та когнітивно-психологічний аспекти.

Структурно праця складається з трьох частин, кожна з яких поділяється на окремі розділи. Так, Частина I. „Структурно-словотвірний аналіз пропріальної лексики” має два розділи: Розділ I. (с. 15–17) „Місце словотворення в системі мови”; Розділ II (с. 18–19). „Ономастичне словотворення як особливий розділ загального словотворення”. Обсяг цих двох розділів сягає всього 4 сторінок. Тобто розділами їх можна вважати умовно. Це радше вступ, в якому міститься екскурс в історію лінгвістичних учень, присвячених питанням словотвору

як окремій галузі науки про мову, і зроблено підхід до ономастичного словотворення „як особливого розділу загального словотворення”.

Особливе зацікавлення викликає Частина II. „Типологія структурно-словотвірної організації топонімних систем”, яка вже складається із чотирьох повноцінних розділів. Так, у Розділі I „Типологія складених онімів” (с. 23–90), на прикладі топонімів (зокрема ойконімів) українських, польських, російських, німецьких, американських і навіть індіанських назв, подано типологію багатьох типів моделей, конструкцій, синтагм і словосполучень, з-поміж яких автори виокремлюють наступні: атрибутивні топонімні синтагми моделі: Adj + N||N + Adj, N + N, структурна модель Part. + Grt; модель: власне ім’я номенклатурний термін||модель: номенклатурний термін + власне ім’я; „Партиципальні конструкції від індіанських назв”; „Генітивні назви США та Німеччини”; „Вторинні складені ойконіми”; „Складені ойконіми з першим компонентом — дісприкетником”; „Топонімні синтагми моделі Vb + Pron”; „Копулятивні та складноскладені географічні назви”; „Аппозитивні словосполучення у топонімії (з препозитивним та постпозитивним номенклатурним терміном)”; „Полілексемні топонімні словосполучення у різних мовах та з інтерпозитивами”; моделі: іменник у Н.в. + прийм. + непрямий відмінок, іменник у Н.в. + прийм. + гідронім, іменник + у Н.в. + прийменник з артиклем + гідронім; модель: іменник у Н.в. + прийменник + ойконім; „Відапелятивні прийменникові конструкції з локальним значенням”; „Конструкції з конекторами „означений артикль” та „з’єднувальний сполучник”; „Спрощення синтаксесом з інтерпозитивами”.

Увесь розділ побудований на розумінні й урахуванні проблеми поділу топонімів на прості й складені (огляд класифікацій С. Роспонда, В. Ташицького, О. Селищева, В. Жучкевича, В. Никонова, С. Черняхівської, О. Суперанської). Проаналізувавши багато класифікацій топонімних словосполучень і побачивши проблемні моменти в них, автори дають власну дефініцію *топонімного словосполучення*, яким вважають “сполучення двох або більше слів різної дотопонімної історії і з різноманітним дотопонімним значенням, але які синхронічно функціонують як одна власна географічна назва” (с. 28). Важливо, що О. і О. Складенки не залишають поза увагою непродуктивних сьогодні топонімних полілексемних (багатослівних) конструкцій, які колись були досить поширеними. Це переважно топонімізовані конструкції з локалізуючим або дескриптивним значенням. Пор.: рос. ойконім *Сорок седьмой километр*, міста у США *The Place of the Burnt House* [‘Місце спаленої хати’] (суч. *Burnt House*), *The Town at the Mouth of the Elke* [‘Місто біля гирла ріки Елке’] (суч. *Charleston*), гідронім *Burnt Mill Creek* [‘Річка згорілого млина’] та ін. (с. 76). Позитивним є розуміння авторами книги процесів так званої псевдоойконімної номінації, яка мала місце в Україні за часів радянської влади, зокрема у повоєнний період. Пор. ойконіми: *Селище першого відділку Держжінзаводу № 60 ім. Дзержинського* (пізніше — *Дзержинське*), *Селище радгоспу „1 Травня”* (пізніше — *Травневе*). Такі назви, як показано це в дужках, зазнавали редукції, адже словотвірно (дериваційно) від них неможливо утворити відтопонімних ад’єктивних форм, назв мешканців (катойконіми). До речі, недавно (21 травня 2015 року) в Україні прийнято „Закон про декомунізацію”, згідно з яким усім незаконно перейменованим об’єктам — містам, селам, вулицям — повертають їхні історичні назви (напр., село *Радянське* на Тернопільщині перейменоване на *Великі Млинівці*). Полілексемними топонімними словосполученнями вважаються також конструкції, до складу яких входять прийменники, сполучники та, за термінологією авторів, „топонімні конектори” або ж інтерпозитиви.

Це зазначені вище моделі: іменник у Н.в. + прийм. + непрямий відмінок (напр.: *Верея на Поротее, Роца на Лугах*), іменник у Н.в. + прийм. + гідронім (напр.: *Банила-над-Серетом, Микільське-на-Дніпрі*), іменник + у Н.в. + прийменник з артиклем + гідронім (напр.: *Husting-on-Hudson, Bar-sur-Aube*); модель іменник у Н.в. + прийменник + ойконім (напр.: *Arnsdorf*

bei Penig, Stainton by Langworth); „Відапелятивні прийменникові конструкції з локальним значенням” (напр.: *Avon-by-the-Sea, Leigh on Sea*); „Конструкції з конекторами «означений артикль» (напр.: *Evaux-les-Bains, Aston le Willows*) та „з’єднувальний сполучник” (напр.: *Rough and Ready, Bread and Cheese*); „спрощення синтаксесом з інтерпозитивами” (напр.: *Волока над Черемошем > Волока, Aynderby with Stepil > Ainderby Steeple*). На мою думку, ось цей останній пункт („Спрощення синтаксесом з інтерпозитивами”, с. 89–90) логічно було би об’єднати із попереднім підрозділом „Полілексемні топонімні словосполучення у різних мовах” (с. 75–81) і таким чином розширити його, вказавши на існуючі тенденції до спрощення полілексемних конструкцій (напр., той самий загальнономовний принцип економії) та на інші екстралінгвальні й психологічні чинники.

Розділ II „Типологія онімних композитів” (с. 91–139) містить аналіз ойконімних композитних моделей України та США і розпочинається розмежуванням дефініції термінів *компози*ти та *юкстапозити*, що, на наш погляд, для топонімії не є важливим. Тобто немає потреби говорити про так звані *юкстапозити*, адже, по-суті, йдеться про однакові чи майже однакові способи утворення складних слів (словоскладання, основоскладання), якими є ті ж самі *компози*ти. Автори, правда, поділяють їх ще на повноскладні і неповноскладні (з огляду на структурні особливості мов, у яких вони виступають): пор., англ. *Oxford, Monkton*; нім. *Frauwalde, Lindhardt* (с. 92–93). Очевидно, варто просто говорити про правопис *складних* і *складених* географічних назв — окремо, разом чи через дефіс.¹ Іншими словами, до *складених* географічних назв, на прикладі української мови, слід зараховувати ті з них, які є словосполученнями: поєднання прикметника + іменник; поєднання прикметника + іменник-номенклатурний термін; поєднання іменника + порядковий числівник у пре- і постпозиції; поєднання у географічній назві імені та прізвища, а також імені та по батькові. У такому випадку такі топоніми слід писати окремо. *Складними* ж слід уважати назви географічних об’єктів, які складаються з повнозначних частин мови (іменника, прикметника, дієслова, числівника) чи їхніх основ, з’єднаних сполучним звуком², або які мають другий компонент *-град, -поль, -бург, -штадт* та ін. (їх треба писати разом). До категорії складних відносять і топоніми, що правописно пишуться через дефіс. До них зараховують: поєднання двох іменників (без сполучного звука), іменник + прикметник; поєднання за допомогою сполучного звука імені, прізвища чи прізвиська (при зміні форми другої частини назви); назви, що є іншомовними повнозначними словами та назви з препозитивними та постпозитивними компонентами: *соль-, спас-, вест-, -іст, -сімі, -сквер, -стріт*; іменник + прийменник (сполучник, частка, артикль). Так само — разом, окремо чи через дефіс — пишуться також і всі відтопонімні прикметники³. Сказане як матрицю можна накласти на матеріал, аналізований у підрозділах: „Ойконімні композити моделі Adj + N” (с. 99–109), „Ойконімні композити моделі N + N” (с. 110–121), „Типологія дієслівних топонімних комплексів” (с. 121–136), „Специфічні ойконімні композитні моделі” (с. 137–139).

Ми провели розмежування *складних* і *складених* назв „за орфографічним критерієм” (послугуючись термінологією авторів), який, як показують приклади, може передбачати випадки паралельної орфографічної передачі назв: *New Castle/Newcastle, Sanremo/San Remo* (с. 95). Вважаємо, що такий паралелізм у правописі топонімів є доцільним для диференціації територіально віддалених одноіменних об’єктів, але аж ніяк не може бути виправданий правописно. Адже правопис географічних назв у кожній мові має спиратися на кодифіковані

¹ Див.: Український правопис. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови — стереотип. вид. Наук. думка, 2004, с. 122–125.

² О. і О. Складенки типологічно близькими називають інтерфікси: *-о-* — для української мови та *-en-* — для німецької (с. 108–109).

³ Там же.

(чітко усталені) орфографічні норми (правила передачі), відхід від яких є порушенням стандартів, веде до плутанини, й, очевидно, створює додаткове поле діяльності для Комісії зі стандартизації географічних назв при ООН. Тому наш правописний коментар аж ніяк не слід розцінювати як „урок правопису”, а як приклад, за яким у кожній національній мові можна привести у відповідність (стандартизувати) правопис іншомовних географічних назв, не вдаючись у відтворення оригінального написання мовою носія. Ідеальним варіантом було би, звичайно, видання правописних словників топонімів для кожної національної мови при максимально спрощених критеріях передачі (разом, окремо, через дефіс) і зрозумілою транскрипцією. І такі принципи могли би найфаховіше виробити самі ж автори (як знавці багатьох мов), які бачать ці проблеми зсередини кожної мови крізь призму рідної. Але це вже інша тема розмови.

У третьому розділі „Типологія суфіксальних онімів” (с. 140–189) зроблено спробу типологічного аналізу суфіксальних топонімів України та США. Зокрема тут задекларовано українські ойконімні суфікси *-івка*, *-инка/-інка*, *-ичі*, *-ани/-яни* та англійський топонімний суфікс *-ing*. Типологічна інтерпретація названих суфіксів є, в основному, задовільною, тим більше, що слов'янська ойконімія (українська, польська, словацька, чеська та ін.) із названими суфіксами має фундаментальні дослідження, на які автори мали змогу опертися. Щодо інших суфіксів, то, наприклад, в ойконімі *Селище* не слід бачити суфікс згрубілості *-ище* (с. 144), адже основна функція формантів *-ище* (<*-isko/*-išče) — це утворення назв місця (*nomina loci*) від дієслівних та іменникових основ. Недоречно говорити також про наявність інтернаціонального топоформанта *-ia(-ія)* у назві „історичної області Галіція” (с. 163), бо, по-перше, така область в Україні завжди іменувалась *Галичиною*, а, по-друге, її етимологізацію зовсім безпідставно пов'язувати чи виводити з іспанського хороніма *Galicia*, посилаючись, до того ж, на вчителя географії та краєзнавця М. Т. Янка (див.: „Топонімічний словник України”, Київ, 1998), який любительськи говорить про начебто кельтські елементи у мові предків слов'ян.

Частина III „Креативний ономастичний словотвір” (с. 221–370) присвячена розгляду так званих *креативних* (за термінологією авторів) онімів, під якими слід розуміти власні назви, „створені штучним шляхом ... [і які] ... формуються із елементів, які самі по собі не несуть семантичного навантаження” (с. 221). Тут виділено XIII розділів, е яких висвітлено різновиди креативного словотвору, починаючи від *реверсії* (повної: відапелативної, від власних назв; часткової: реверсивно-інверсивні топоніми, топонімні анаграми) як різновиду *ономастичної інверсії*, *блендового топонімотвору*, *максимально креативних топонімів* — Розділ I (с. 221–226). Розділ II „Скорочення слів як різновид ономастичного креативного словотвору” (с. 228–242) містить аналіз різного роду *онімних абревіатур*: абревіатурних скорочень, онімних акронімів, ініціальних літерних абревіатур, складових онімних абревіатур, онімних телескопій.

У Розділі III „Онімна субстантивація частиномовних одиниць як різновид ономастичного креативного словотвору” (с. 243–272) заслуговує на увагу підрозділ „Нові номінаційні принципи топонімії США”. Автори тут виокремлюють та розглядають мотивації появи топонімних новоутворень (*Bravo*, *Superior*), назви від прикметників зі специфічними значеннями (*Ready*, *Likely*). Власне, добре прокоментовано відад'єктивні ойконіми США, похідні з аборигенних мов: річка *Lubbub*, гора *Manatuck* — топонімний субстрат. Дія топонімного адстрату подана на прикладах іспанської, французької та голландської мов (с. 245–247). Не зовсім переконливо виглядає субстантивація вихідних прислівникових одиниць на кшталт: ліс *Близько*, куток *Осеред*, сінокіс *Неудобне* (с. 270). Адже це клас мікротопонімів, відомих на досить обмеженій території, а їхніми номінаторами може виступати незначна група людей. Подібне стосується також і онімної субстантивації вигуків (с. 272). У Розділі I

IV (с. 273–286) зроблено акцент на соціально-функційному та когнітивно-психологічному онімних аспектах. До речі, цей розділ структурно можна було би об'єднати з Розділом VII (с. 306–324), в якому, окрім переосмислень слів з абстрактним значенням, емоційним забарвленням та ін., також описуються так звані топонімні переосмислення слів на позначення професій, апелювативних позначень речей та явищ реального життя, частин тіла, продуктів харчування.

Розділ V (с. 287–289) відбиває так звані брендові неотопоніми США: *Lake, Lakeview, Lakeville*... Дещо скептично сприймаємо твердження, що топоніми *Greenland* 'Зелена земля' та *Iceland* 'Льодова земля' з'явилися чи то з „метою заманити переселенців [Гренландія — Я. Р.]”, чи “з метою запобігти переселенню туди [до Ісландії — Я. Р.] нових груп людей” (с. 288). Ці назви просто відбивають характерні фізико-географічні особливості названих територій. Добре виглядає з погляду антропонімійної типології Розділ VI (с. 290–305), де маємо опис відантропонімних топонімів України, Франції, Великої Британії, Німеччини, США. У гадуваних нами вже Розділах IV і VII авторам рекомендуємо все-таки відмовитись від погляду на топоніми та їхнього аналізу з позиції так званих „топонімних переосмислень слів”, адже подані приклади топонімів добре „вписуються” в давно вивірені класифікації В. Ташицького, С. Роспонда, П. Лебеля, О. Суперанської.

Розділ VIII (с. 325–329) є цікавим з погляду вміщених у них прикладів слов'янських та американських екзотичних, неколоритних “humdrum names” топонімів із їхньою подальшою заміною на нестандартні назви (*Duck Creek Cross Roads > Smyrna, Wash > Clio; Озеро-черта > Чертово озеро*). У Розділах IX та X (с. 330–349) пропріальна лексика розглянута під кутом можливої її гумористичної конотації (куток *Брехалівка*, район села *Бродвей*, озеро *Tencent Kale*, скелі *Teddys Teeth*), а також топонімної номінації каламбурного та шарадного характеру (поселення *Ravenna*, ойконім *Lotus*), що виявились характерними для молодшої топонімії США, як свідчення „ономастичного менталітету народу” (с. 349).

Завершує працю Розділ XI „Роль фонетичних чинників в ономастичному словотворі” (с. 350–370). У ньому дослідники намагаються крізь призму типологічного підходу побачити в різних класах онімів, зокрема антропонімів, ономастичний звукосимволізм, як-от: передача за допомогою велярних, гортанних, горлових та інших звуків значення чоловічої сили (псевдонім *Tex, Rex*) (с. 351). Розглядаються тут також звуконаслідування, алітерація, асонанс, евфонізм як різновид ономастичного словотвору. До ономастичного словотвору зараховуються чомусь (?) так звані „римовані співзвуччя” на кшталт: *Double Trouble, Namby-Pamby* (с. 359). Тут йдеться, очевидно, про простий каламбур, так характерний для прізвиськ та неофіційних (народно-розмовних) варіантів топонімів. Такі стилістичні засоби, як: алітерація, асонанс, а ще рима, звукопис належать до звукової організації вірша, створюють систему ритмомелодики, однак не мають нічого спільного з ономастичним словотвором. Зрозуміло, що, при бажанні, під кутом названих стилістичних фігур можна подивитися на будь-який існуючий онім, і справедливо буде побачити їх (згадані стилістичні фігури) в антропонімах (іменах). Однак топоніми не створюються з метою “зручного”, милозвучного чи іншого звучання назви. У них — як об'єктивна даність — можна намагатися побачити якісь стилістичні фігури, але тільки вже як пост-фактум. (До речі, пункт „Власні назви-гіганти” (с. 368–369) доцільно було б перенести до першого розділу, на с. 75, і включити до полілексемних топонімних словосполучень).

Загалом же, завершуючи в цілому огляд другої книги Ольги та Олексія Складенків „Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі”, хочемо високо оцінити та віддати належне енциклопедичним ономастичним знанням її авторів, їхній різноплановій загальнолінгвістичній підготовці, вмінню дивитися на оніми нестандартно і при цьому (що важливо!) виводити різномовну онімну типологію (в даному випадку — на словотвірному рівні).

А сьогодні на свого наступного рецензента вже чекає не менш цікава праця авторства О. і О. Склярєнків, що входить до названого п'ятитомника і вийшла друком у 2015 році, під назвою „Теория ономастических артиклей” (О. Склярєнко, О. Склярєнко. Типологическая ономастика. [Монография]. В 5 кн. Книга третья. Артикли в сфере ономастики в 2 ч. Часть 1: Теория ономастических артиклей. Одесса, 2015, 380 с.)